

Equity, Conscience, and the Law: A Genealogy of the Judge's Conviction

[Echitate, conștiință și lege: o genealogie a convingerii judiciare]

Cristi DANILEȚ¹

¹ Lecturer Ph.D., "Petre Andrei" University of Iași, Romania, e-mail: cristi.danilet@gmail.com

Abstract

The paper traces a European genealogy of judicial conviction, showing how the balance between law and conscience, rule and equity, has shaped the evolution of legal reasoning from Antiquity to contemporary philosophy. Beginning with Aristotle's notion of *epieikeia* as a corrective to rigid legal generality, the text follows its development through Roman thought, medieval theology (Aquinas), the Enlightenment's rational critique (Montesquieu), and the 20th-century rejection of positivism after the totalitarian experience (Radbruch). In modern theory, Dworkin's "law as integrity", Fuller's morality of law, and Ricoeur's hermeneutics reinforce the idea that law must remain inseparable from moral reasoning.

The second part explores the judge's role as mediator between reason and compassion. Kantian practical reason, Aristotelian *phronesis*, and reflections from Arendt, Nussbaum, MacIntyre, Sen, and Shklar portray judicial conviction as a moral-reflective process grounded in empathy without abandoning rigor. Ultimately, the chapter argues that judging is an act of deliberative moral interpretation, where the judge safeguards both the authority of the law and the dignity of the human person.

Keywords: Judicial conscience; Moral reasoning; Legal hermeneutics; Practical wisdom; Judicial interpretation.

How to cite: Danileț, C. (2026). Equity, Conscience, and the Law: A Genealogy of the Judge's Conviction. *Anuarul Universității "Petre Andrei" din Iași, Fascicula: Drept, Științe Economice, Științe Politice*, 36, 158-165. <https://doi.org/10.63331/upalaw/36/15>

Introducere

Istoria dreptului european poate fi citită ca o succesiune de încercări de a armoniza litera legii cu exigențele conștiinței morale. De la corectivul aristotelic al *epieikeia* până la hermeneutica morală contemporană, tradiția occidentală a căutat neîncetat să prevină transformarea dreptului într-un mecanism lipsit de umanitate. Această genealogie – întinsă de-a lungul a două milenii – arată că judecătorul nu a fost niciodată conceput ca un executant mecanic al normei, ci ca un agent rațional și moral, chemat să țină dreptatea vie în chiar interiorul aplicării legii.

Articolul de față urmărește această evoluție, surprinzând modul în care filosofia politică, teologia, teoria dreptului și etica modernă au modelat în timp ideea de **convingere judiciară**. În centrul acestor tradiții se află mereu aceeași întrebare: **cum poate judecătorul să rămână fidel legii fără a trăda umanitatea celui din fața sa?** Răspunsurile variază în limbaj și accent – de la virtutea moderării, la prudența practică, la moralitatea internă a dreptului sau la imaginația empatică – dar converg spre aceeași concluzie: dreptatea nu poate fi înțeleasă fără o formă de raționalitate morală.

Prin această lentilă, articolul analizează tensiunea constitutivă a actului de judecată: raportul dintre **rațiune și compasiune**. În timp ce pozitivismul juridic a încercat să purifice dreptul de influențe etice, secolul XX a arătat dramatic că un drept dezumanizat devine terenul pe care pot înflori abuzuri. De aceea, tradițiile filosofice recente — de la Kant și Ricoeur până la Nussbaum și Sen — au reabilitat nevoia unei conștiințe morale a judecătorului, capabilă să vadă nu doar regula, ci și omul pe care o aplică.

1. Tradiția europeană a echității și a convingerii

Problema echilibrului dintre lege și conștiință, dintre legalitate și echitate, este una dintre cele mai vechi tensiuni ale gândirii juridice occidentale. În esență, această problemă se referă la posibilitatea ca dreptul să rămână uman chiar și atunci când devine un sistem riguros. De-a lungul secolelor, filosofia europeană a formulat răspunsuri diferite, construind o veritabilă genealogie a rațiunii morale în actul de judecată.

1.1. Gândirea antică – echitatea ca formă a dreptății

Aristotel distinge între *dikaiosyne nomike* (dreptatea legală) și *epieikeia* (echitatea).¹ Legea este, prin natura ei, generală (*katholou*), căci trebuie să acopere o multitudine de cazuri viitoare, necunoscute, însă viața este particulară (*kata meros*), iar o aplicare rigidă a normei generale poate genera injustiție într-un caz concret. De aceea, pentru Stagirit, echitatea este văzută ca un *corectiv al legii generale*, o formă superioară a dreptății (*beltion tou dikaion*), care intervine atunci când aplicarea strictă a literei ar trăda spiritul normei.

Această viziune fundamentează ideea că judecătorul nu este un simplu executor al textului normativ, ci un *interpret responsabil*, care trebuie să asigure că finalitatea legii (dreptatea) nu este trădată de mijloacele ei (rigoarea formală). Astfel, judecătorul echitabil nu sfidează legea; el o realizează, adaptând-o la realitatea umană concretă.

În gândirea romană, **Cicero** continuă linia aristotelică, formulând una dintre cele mai celebre avertizări împotriva formalismului juridic: „*Summum ius, summa iniuria*” — „Cea mai

¹ Aristotel, *Etica Nicomahică*, V, 10 (1137b11–27), Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 129.

strictă aplicare a legii devine cea mai mare nedreptate"². El se referă la nedreptățile pricinuite de interpretările dibace, chiar viclene, care detornează sensul dreptului. Pentru Cicero, legea nu este doar un sistem de comandamente, ci o expresie a rațiunii practice și a echității naturale (*aequitas*), astfel că judecătorul trebuie să o aplice în litera și spiritul ei. Virtutea juridică fundamentală este moderația rațională (*moderatio*), o prudență care împiedică legea să devină instrument al cruzimii. Cicero intuiește că legea, pentru a fi legitimă, trebuie să rămână compatibilă cu umanitatea.

Astfel, încă din Antichitate se naște o linie roșie a gândirii juridice europene: judecătorul nu este un automat al normei, ci un om chemat să salveze spiritul dreptății atunci când litera ei devine tiranică. Genealogia europeană a echității nu este, așadar, doar istorie; ea este criteriul după care măsurăm cât de aproape sau de departe suntem astăzi de rostul profund al actului de a judeca.

1.2. Toma d'Aquino și *epieikeia* ca virtute morală

În Evul Mediu, teologia canonică transformă conceptul aristotelic într-o virtute morală. **Toma d'Aquino**, în *Summa Theologica*, afirmă că atunci când aplicarea literală a legii contravine intenției legiuitorului, omul trebuie să urmeze nu litera legii, ci spiritul ei, adică intenția legiuitorului. El vede *epieikeia* ca parte a dreptății în sensul ei larg, care nu poate fi redus la dreptatea legală, ce privește doar litera legii³. În această viziune, judecata devine un act al conștiinței formate prin rațiune. Convingerea judecătorului nu este o intuiție subiectivă, ci o formă de rațiune morală orientată spre finalitatea legii.

Pentru Toma, așadar, conștiința juridică bine formată este însăși virtutea *epieikeia*. El ne spune că judecătorul nu poate fi redus la un simplu executant al literei, pentru că dreptatea cere uneori să treci dincolo de ea – fără a o încălca, ci pentru a o împlini.

1.3. Iluminismul și rațiunea critică

Montesquieu scrie că „judecătorii nu sunt decât gura care rostește cuvintele legii; sunt ființe neanimate care nu pot modera nici forța, nici rigoarea ei”⁴. Deși adesea interpretat mecanicist, pasajul viza limitarea abuzurilor parlamentelor judecătorești, nu excluderea rațiunii morale.

Contextul este esențial: Montesquieu scria în opoziție cu absolutismul monarhic francez, unde parlamentele judecătorești franceze uzurpau adesea puterea legislativă sau executivă, blocând reformele regale⁵. El urmărea să limiteze arbitrariul jurisdicțional prin consolidarea separației puterilor, nu să reducă judecătorul la un automat. Mai mult, în alte pasaje ale aceluiași tratat, Montesquieu cere „moderație” (XI, 4), „spiritul legilor” (*passim*) și „umanitate” în aplicarea normelor (ex. XXVI, 3).

Astfel, Montesquieu pune bazele ideii moderne de independență a judecătorului – o libertate rațională situată între constrângerea regulii și responsabilitatea față de sensul ei.

Citatul celebru a fost, de altfel, invocat adesea izolat și greșit în România pentru a justifica un formalism absolut – exact opusul a ceea ce voia Montesquieu. El nu cerea

² Marcus Tullius Cicero, *De officiis*, I, 10, 33, în traducere „Despre îndatoriri”, Editura Științifică, Colecția Biblioteca Filozofică, București, 1957, p. 55.

³ Toma d'Aquino, *Summa Theologica*, traducere colectivă în lucrarea publicată de Editura Polirom, Iași, 2016, Q.120, vol. III, pp. 818-819.

⁴ Charles-Louis de Secondat, baron de Montesquieu, *De l'esprit des lois*, Livre XI, Chapitre VI, în traducere *Despre spiritul legilor*, Editura Științifică, București, 1964, vol. I, p. 203.

⁵ Parlamentele judecătorești erau, la acea vreme, curți supreme regionale care, pe lângă rol judiciar, aveau și rol politic, putând bloca prin *veto* edictele regale.

suprimarea rațiunii judecătorului, ci doar limitarea abuzului de putere politică prin judecată. Lectura integrală a lucrării sale arată că adevărata sa moștenire este echilibrul dintre supunerea față de lege și moderația rațională.

1.4. Criza pozitivismului și redescoperirea moralității

Secolul XX a adus o criză profundă a formalismului juridic. Experiența regimurilor totalitare a arătat că prin aplicarea legii se pot comite crime de stat și că supunerea oarbă față de lege – așa cum implica, de exemplu, Hans Kelsen prin separarea strictă a dreptului de morală⁶ – nu garantează justiția, ci o poate distruge.

În 1946, **Gustav Radbruch** formulează celebra formulă care îi poartă numele (*Radbruchschen Formel*): „Există un conflict între dreptul pozitiv și dreptate, iar când acesta atinge un grad intolerabil, legea pozitivă trebuie să cedeze în fața dreptății”⁷.

Lecția post-totalitară este clară: un judecător fără conștiință morală (care invocă în apărarea sa „legea e lege”) devine complice la nedreptate legalizată. De aceea, reabilitarea dimensiunii etice a magistraturii nu este un moft filosofic, ci o condiție de supraviețuire a statului de drept însuși. Această formulă a readus moralitatea în centrul dreptului.

1.5. Modernismul – hermeneutica morală

După cel de-al Doilea Război Mondial, **Ronald Dworkin** respinge modelul „judecătorului mecanic” și propune conceptul de „law as integrity”: „Judecătorul trebuie să decidă nu aplicând mecanic regula, ci oferind cea mai bună justificare morală a întregului sistem de drept”⁸.

Judecătorul ideal este cel care, în cazurile dificile, posedă abilități juridice extraordinare și construiește cea mai bună interpretare a legii, ținând cont de principiile generale de drept și de echitate („Judecătorul Hercule”). Dworkin vede sistemul juridic ca o „epopee” în care fiecare judecător trebuie să interpreteze deciziile din trecut pentru a le face cât mai coerente și principiale, ca și cum ar crea o poveste morală unitară. Convingerea judecătorului devine astfel un act de integrare morală, o rațiune care unifică legea și justiția⁹.

În aceeași idee, **Lon L. Fuller** emite teoria „moralității interne a dreptului”. Pentru a fi drept, și nu o simplă constrângere, legea trebuie să respecte o anumită moralitate, constând în opt condiții interne: generalitate, publicitate, claritate, prospectivitate (non-retroactivitate), non-contradicție, posibilitate de respectare (nu cer imposibilul), stabilitate relativă și congruență între textul normei și aplicarea ei¹⁰. Aceste cerințe nu sunt doar

⁶ Hans Kelsen, în lucrarea sa fundamentală *Reine Rechtslehre* („Teoria pură a dreptului”, ediția a doua, Franz Deuticke Verlag, Viena, 1960), propune un sistem în care dreptul este complet autonom față de morală, religie, politică sau justiție. Efectul criticat a fost dezumanizarea actului de justiție: judecătorul nu este un interpret moral, ci un executant normativ care deduce soluția din norma superioară.

⁷ „Formulă” Gustav Radbruch apare în articolul „Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht” („Injustiție legală și justiție extra-legală”), *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, Anul 1, Nr. 5, august 1946, pp. 105–108, disponibil online: www.jstor.org/stable/20800812.

⁸ Ronald Dworkin, *Law's Empire*, Harvard University Press, 1986, pp. 225-250.

⁹ Dworkin este cel mai mare critic al lui H. L. A. Hart, care în lucrarea sa fundamentală *The Concept of Law* (1961) redefinea pozitivismul juridic în formă „soft”. Dworkin îi impută că reduce dreptul la reguli, ignorând principiile, și justifică o prea mare putere de discreție a judecătorilor (*Taking Rights Seriously*, Harvard University Press, 1977, cap. 2-4). Hart i-a răspuns că, într-adevăr, ar fi trebuit să discute mai mult principiile, dar că dreptul nu se reduce la morală și că judecătorul trebuie să aibă discreție pentru situațiile insuficient reglementate (Postscript la *The Concept of Law*, ed. a 2-a, Oxford University Press, 1994, pp. 259-263).

¹⁰ Lon L. Fuller, *The Morality of Law*, Harvard University Press, 1964, ediție revizuită 1969, pp. 38-41.

tehnice, procedurale, ci au un substrat moral: ele respectă omul ca ființă rațională, capabilă să își organizeze conduita în funcție de norme cunoscute și stabile.

Această perspectivă este completată de **Paul Ricoeur**, pentru care justiția nu este o simplă aplicare a regulii, ci o căutare de a reface echilibrul rupt între oameni, de a-i reconcilia¹¹. Aceasta presupune o dublă fidelitate: față de lege (ca izvor de autoritate și predictibilitate) și față de om (ca destinatar al normei și purtător de demnitate). Judecătorul devine astfel un mediator care nu poate abdica de la rațiune (altfel cade în arbitrar), dar nici nu poate renunța la umanitate (altfel produce nedreptate legală). Sentința judecătorească are o funcție simbolică profundă: „retraduce conflictul în limbajul dreptății”.

Prin urmare, deliberarea judiciară nu este un proces pur cognitiv, ci unul moral-reflexiv. Ea implică nu doar înțelegerea textului legal, ci și discernământul privind sensul drept al aplicării sale. În spiritul gândirii lui Paul Ricoeur, a judeca înseamnă a înțelege, atât din partea judecătorului, cât și din cea a justițiabililor.

Astfel se încheie o tradiție europeană a echității și convingerii care, de la Aristotel la Ricoeur, a menținut aceeași convingere esențială: legea nu poate fi separată de om fără a-și pierde sensul.

2. Judecătorul și echilibrul dintre rațiune și compasiune

În centrul actului de justiție se află rațiunea deliberativă și responsabilitatea morală. Fără rațiune, dreptul devine arbitrar; fără compasiune, se goleşte de umanitate. Tensiunea dintre aceste două dimensiuni – între legea care ordonează și omenescul care înțelege – definește condiția judecătorului modern. Filosofia occidentală arată că această tensiune este izvorul discernământului. A judeca înseamnă a echilibra obiectivitatea și înțelegerea, legea și viața.

2.1. Rațiunea morală ca fundament al judecății

Pentru **Immanuel Kant**, rațiunea este dublă: teoretică și practică. Dacă prima urmărește adevărul, cealaltă caută binele. În *Critica rațiunii practice*, Kant afirmă că omul este moral pentru că poate reflecta asupra propriei conduite: „Două lucruri umplu sufletul (...): cerul înstelat deasupra mea și legea morală în mine”¹².

Judecătorul, ca ființă rațională, aplică legea pozitivă în conformitate cu legea morală interioară. Aceasta înseamnă *autonomie etică* – libertatea de a decide potrivit rațiunii, nu instinctului. Rațiunea practică impune *imperativul categoric*: „Acționează astfel încât maxima voinței tale să poată oricând valora în același timp ca principiu al unei legi universale”¹³. Legalitatea nu poate fi separată de moralitate; rațiunea pură se împlinește prin rațiunea morală, care transformă regula abstractă într-o decizie justă.

2.2. Virtutea prudenței – *phronesis* ca rațiune aplicată

În spiritul aristotelic al *phronesis*, prudența este rațiunea practică ce ajută omul să acționeze bine în circumstanțe particulare, depășind rigiditatea literei fără a-i nega

¹¹ Paul Ricoeur, *Le Juste*, Éditions Esprit, Paris, 1995, p. 10.

¹² Immanuel Kant, *Critica rațiunii practice*, Concluzie (Ak. 5:161–162), traducere de Nicolae Bagdasar, Editura IRI, București, 1999, p. 188.

¹³ *Ibidem*, p. 62.

autoritatea. Aplicată justiției, *phronesis* este virtutea prin care judecătorul găsește echilibrul între litera și spiritul legii, între legalitate și dreptate¹⁴.

Paul Ricoeur, pe care l-am văzut deja ca hermeneut al funcției simbolice a justiției, descrie această virtute și ca pe o capacitate de a vedea omul din spatele cazului¹⁵. Judecătorul nu aplică legea unui caz, ci cauzei unei persoane. Prin *phronesis*, aplicarea legii devine act de interpretare morală, unde rațiunea și empatia se întâlnesc.

Alasdair MacIntyre radicalizează această tradiție în secolul XX: justiția autentică nu poate fi redusă la aplicarea de reguli într-o instituție birocratică, ci este o „practică” vie în care bunurile interne – excelența morală însăși – sunt urmărite și extinse prin cooperare și tradiție. Când instituțiile moderne înlocuiesc virtuțile practicilor cu eficiența managerială și predictibilitatea, judecătorul riscă să devină un simplu „caracter managerial” lipsit de *phronesis*¹⁶.

Convingerea judecătorului este, așadar, o rațiune prudentă – o deliberare care recunoaște omul ca măsură a ultimei corectitudini.

2.3. *Compasiunea ca rațiune morală*

În secolul XX, *compasiunea* a fost revalorizată nu ca opus al *rațiunii*, ci ca formă superioară a reflecției morale.

Hannah Arendt observa că răul nu provine din pasiune, ci din absența gândirii. Nazistul Eichmann, notează ea, „nu a gândit din perspectiva altuia” (*inability to think from the standpoint of somebody else*), adică nu a reflectat moral la consecințele faptelor sale¹⁷. Astfel, compasiunea nu este sentimentalism, ci capacitatea de a gândi din perspectiva celuilalt.

Această idee redefineste ethosul judecătorului: nu este suficient să fie imparțial; trebuie să manifeste **empatie rațională**, o înțelegere fără identificare. Lipsa acestei capacități transformă judecata într-un act administrativ.

În același spirit, **Martha Nussbaum** afirmă că imaginația literară este esențială pentru justiție, deoarece dezvoltă „*empatia cognitivă*” — abilitatea de a percepe complexitatea morală a vieții umane: „*Imaginația este cel mai sigur antidot împotriva cruzimii. Ea ne permite să vedem dincolo de stereotipuri și să percepem umanitatea comună*”¹⁸.

Judecătorul ideal nu ignoră emoția, ci o transformă în înțelegere rațională.

2.4. *Rațiunea empatică și justiția deliberativă*

În gândirea contemporană, **Amartya Sen** extinde ideea de *rațiune empatică*, susținând că justiția nu poate ignora consecințele reale pentru oameni concreți: „Trebuie să luăm în seamă perspectivele altora, în special ale celor mai afectați”¹⁹.

¹⁴ Despre „spiritului” legii sau Constituției, Curtea Constituțională din România menționează în mai multe decizii, dintre care enumăr Decizia nr. 542/2009, Decizia nr. 838/2009, Decizia nr. 51/2012, Decizia nr. 683/2012, Decizia nr. 418/2014, Decizia nr. 682/2015, Decizia nr. 401/2018.

¹⁵ Paul Ricoeur, *op.cit.*, p. 47.

¹⁶ Alasdair MacIntyre, *Tratat de morală. După virtute*, trad. Mircea Flonta, Humanitas, București, 1998, pp. 198-206.

¹⁷ Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, ed. rev., Penguin Books, 2006, p. 287 (Postfață).

¹⁸ Martha C. Nussbaum, *Poetic Justice: The Literary Imagination and Public Life*, Beacon Press, Boston, 1995, pp. 73-74.

¹⁹ Amartya Sen, *The Idea of Justice*, Harvard University Press, 2009, p. 172 (parafrază adaptată după cele cuprinse în cap. 7, „Position, Relevance and Illusion”).

Judecătorul devine o *conștiință implicată*, asumându-și responsabilitatea reflexivă de a vedea nu doar ce spune legea, ci și *ce face legea* în viețile oamenilor.

Această viziune corespunde modelului *justiției deliberative*, unde decizia este un proces de raționare morală publică. A decide înseamnă a convinge, iar a convinge înseamnă a traduce legea în termeni umani – prin motivări clare, accesibile și responsabile față de cei afectați.

2.5. *Compasiunea rațională – între emoție și rigoare*

Judith Shklar avertizează că legalismul excesiv – adică a trata problemele morale ca și cum ar fi doar juridice – creează cruzime instituțională²⁰.

Adevărata măsură a *rațiunii juridice* este capacitatea de a integra empatia fără a pierde rigoarea. *Compasiunea rațională* nu este slăbiciune, ci luciditate morală: recunoașterea omenescului fără renunțarea la normă.

Echilibrul dintre rațiune și compasiune nu se obține prin compromis, ci prin *maturitate reflexivă* – o virtute prin care judecătorul vede în fiecare cauză nu doar o problemă juridică, ci o *poveste umană*.

Concluzii

Genealogia europeană a echității arată că dreptul nu poate exista fără o anume **pedagogie a conștiinței**. În toate epocile, judecătorul a fost perceput ca o ființă situată între două fidelități: fidelitatea față de lege și fidelitatea față de om. Atunci când prima o anulează pe a doua, dreptatea se transformă în *cruzime legală*; când a doua o ignoră pe prima, actul de judecată alunecă în *arbitrar*. Echilibrul dintre cele două a constituit dintotdeauna miezul rațiunii judiciare.

Contribuția gândirii moderne – de la Dworkin la Fuller și Ricoeur – a fost aceea de a reintroduce moralitatea în structura însăși a interpretării juridice. În acest sens, convingerea judecătorului nu mai este o simplă deducție logică, ci un proces reflexiv în care rațiunea, empatia și responsabilitatea publică se împletesc. A judeca înseamnă a înțelege: nu doar textul legii, ci și consecințele sale asupra ființelor umane concrete.

Totodată, filosofia secolului XX a demonstrat că absența gândirii morale – fie prin supunere oarbă față de lege, fie prin indiferență față de celălalt – poate deschide calea către nedreptăți sistemice. De aceea, rolul judecătorului nu se poate reduce la tehnică; el presupune o **maturitate etică**, o capacitate de a face loc omenescului în interiorul deciziei juridice.

Așadar, tradiția europeană a echității nu este un episod istoric depășit, ci o resursă vie pentru judecătorul contemporan. În epoca accelerării tehnologice și a presiunilor birocratice, convingerea judiciară rămâne unul dintre puținele spații în care legea se întâlnește cu sensul.

References

Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil*, Penguin Books, 2006 (ediție revizuită).

Aristotel, *Etica Nicomahică*, traducere, note și indice de Andrei Cornea, Editura Humanitas, București, 2008.

²⁰ Judith N. Shklar, *Legalism: Law, Morals, and Political Trials*, ediția a 2-a, Harvard University Press, 1986, p. 111.

- Marcus Tullius Cicero, *De officiis (Despre datorii)*, traducere de Maria Hetco, Editura Științifică, București, 1957.
- Ronald Dworkin, *Law's Empire*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1986.
- Immanuel Kant, *Critica rațiunii practice*, traducere de Nicolae Bagdasar, Editura IRI, București, 1999.
- Alasdair MacIntyre, *După virtute. Tratat de morală*, traducere de Cătălin Constantinescu, Editura Humanitas, București, 1998.
- Charles-Louis de Secondat, baron de Montesquieu, *Despre spiritul legilor*, traducere de Armand Roșu, Editura Științifică, București, 1964.
- Martha C. Nussbaum, *Poetic Justice: The Literary Imagination and Public Life*, Beacon Press, Boston, 1995.
- Gustav Radbruch, „Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht”, în *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, Anul 1, Nr. 5, august 1946, pp. 105–108.
- Paul Ricoeur, *Le Juste*, Éditions Esprit, Paris, 1995.
- Amartya Sen, *The Idea of Justice*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 2009.
- Judith N. Shklar, *Legalism: Law, Morals, and Political Trials*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1986 (ediție revizuită).
- Toma de Aquino, *Summa Theologica*, traducere și note de colectiv, Editura Polirom, Iași, 2016, vol. III.